

Hamlet İsaخانlı

KOROĞLU AMERİKANIN ŞEİR VƏ MUSİQİ DÜNYASINDA

Giriş

19-cu əsr Amerikanın milli şairi Henry Wadsworth Longfellow “Koroğlu” dastanındakı bir süjetdən ilham alaraq, 1878-ci ildə “Leap of Roushan Beg” (Rövşən bəyin sıçrayışı/tullanışı) adlı şeir yazmışdır. Bu şeirə iki Amerika bəstəkarı, uyğun olaraq 1907 və 1913-cü illərdə, musiqi bəstələmiş, xor və orkestr üçün ballada yazmışlar. Türk xalqları arasında çox yayılan, azərbaycanlıların xüsusi məhəbbətlə sevdii, oxuduğu, ifa etdiyi və dinlədiyi “Koroğlu” dastanı əsasında böyük Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyli “Koroğlu” operası üzərində işləmiş, şah əsərlərindən biri sayılan bu operanı 1937-ci ildə tamamlamış, əsər həmin il tamaşaya qoyulmuşdur. Üzeyir Hacıbəyovdan xeyli öncə Amerika Birləşmiş Ştatlarında “Koroğlu” mövzusunda musiqi əsərlərinin ya-

zılması faktı ilə rastlaşmaq mənim üçün gözlənilməz oldu, təəccübləndim. Longfellow`nun adını çəkdiyim şeirinin görkəmli Azərbaycan şair və dramaturqu Cəfər Cabbarlı tərəfindən Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi, onun necə baş verməsi üzərində düşüncələr axtarışına başlanğıc impuls verdi.

Longfellow`nun yaradıcılığı və onda Koroğlu mövzusu, folklorun yazıya alınması problemi, “Leap of Roushan Beg” şeirinin Azərbaycan türkcəsinə və rusçaya tərcümələri, “Koroğlu” dastanının tərcümələri, ümumi tərcümə və poetik tərcümə, “Leap of Roushan Beg” mətni əsasında yazılmış balladalar kimi məsələlər barədə düşüncələrimi oxucularla bölüşmək niyyətim var.

Henry Wadsworth Longfellow və “Leap of Roushan Beg”

Henry Longfellow (1807-1882) 19-cu əsr amerikan ədəbiyyatının ən məşhur siması, Amerikanın ilk milli şairi sayılır. Ömrünün yetkin çağında dünya şöhrəti qazanan Longfellow Avropa mirası ilə Amerikanın yaddaşını bir-birinə qovuşduraraq, lirik şeir və poemalar (süjetli uzun şeir) yazmış, çox poetik tərcümələr etmişdir (o cümlədən, Dante`nin “İlahi Komediya”sını). Bowdoin kollecində oxumuş (1821-1825), sonra (1826) özünün ilk Avropa səyahətinə çıxmış, 3 il orada yaşamış, orada dil öyrənmək ehtirasını da doydurmağa çalışmışdır. 1835-ci ildə ikinci Avropa səyahətinə çıxmış, Rotterdamda olarkən arvadı uşaq salmış və ölmüşdür. Bir qədər sonra yeni sevgiyə düşər olmuş, Fanny adlı qızla tanış olub ona vurulmuş, lakin qız onun evlənmək təklifini yalnız 7 il keçdikdən sonra qəbul etmişdir (1843).

Bu zaman (1836-cı ildən başlayaraq) Longfellow Harvard universitetində Çağdaş dillər departamentinin müdiri idi; o, çox dillər bilirdi, fransız, ispan, italyan dillərini isə tədris edirdi. Şair kimi də ad çıxarmışdı. Ümumiyyətlə, Harvard dövrü (1836-1854) Longfellow yaradıcılığının ən məhsuldar və şah dövrü sayılır (məşhur “The Song of Hiawatha”nı 1855-ci ildə tamamlamış, nəşr etdirmişdi; bu əsəri İvan Bunin rusçaya gözəl tərcümə etmişdir -1898). Harvard`dan təqaüdə çıxmış, özünü tamamilə yaradıcılığa həsr etmişdi. Longfellow ailədəki 8 qardaş-bacıdan ikincisi idi, özü də çoxuşaqlı idi, ikinci evliliyindən 6 uşağı olmuşdu – 2 oğlan, 4 qız.

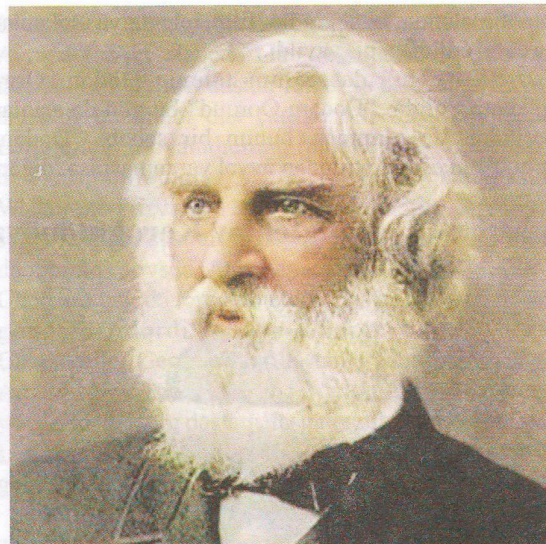
Longfellow`nun 1878-ci ildə nəşr olunan “Keramos and Other Poems” şeirlər kitabının “Birds of

Passage. Flight the Fifth” fəslində “Leap of Roushan Beg” adlı şeirə rast gəlinir. Bu lirik şeir ilk dəfə “The Atlantic Monthly” jurnalında dərc olunmuşdu (January 1878). Longfellow bu şeiri redaktoru olduğu 31 cildli, təqribən 8000 səhifəlik nəhəng antologiyaya da daxil etmişdi. Yer kürəsinin çox müxtəlif bölgələri ilə bağlı əsərlərin toplandığı bu antologiyanın “Mesopotamia: Orfah” (Urfa) başlığı altında Longfellow öz “Leap of Roushan Beg” şeirini yerləşdirmişdi.

“Leap of Roushan Beg” yunan və roma klassiklərinin də yazdığı (Homer’in İliada və Odissey’i, Virgil’in Aeneid’i, Ovid’in Metamorphoses’i...) heksametr metrik xətti ilə yazılmışdır. Hər biri 6 misralı 14 bənddən (cəmi: 84 misradan) ibarət bu şeirin qafiyə sistemi *aabccb* şəklindədir.

Bəs Longfellow Koroğlu mövzusu ilə necə tanış olmuşdu? Bu suala cavab vermək cəhdindən əvvəl bir az dastan, folklor nümunələrinin yazıya alın-

Henry Wadsworth Longfellow (1807–1882)

Dastan, folklor və onların yazıya alınması

“Koroğlu” dastanı etnik və coğrafi yaygınlığına görə dünya ədəbiyyatının nadir və nəhəng incisidir. Qafqaz, Anadolu, İran və Orta Asiya türk xalqlarının hər birinin öz Koroğlu dastanı var, bunlar arasında məzmunca yaxın və həmahəng səslənənlərlə yanaşı, xeyli fərq göstərənləri də mövcuddur. Dastanlarda Koroğlunun necə ortaya çıxması, ləqəbi, səfər və yürüşləri, qocalığı və son günləri haqqında söylənənlər coğrafi-etnik fərqləri özündə əks etdirir.

Türk dilli xalqlarla qonşu olan və ya onlarla iç-içə yaşayan qeyri-türk və qeyri-müsəlman xalqların da Koroğlu dastanları olmuşdur. Türklər içində yaşayan, türk dili və mədəniyyəti ilə yaxın təmasda olan bu xalqlar həmin mədəniyyətə daxil olmuş, onu zənginləşdirmiş və onu qismən özününküləşdirmişlər. Məsələn, erməni aşıqları türkcə, Qafqaz, İran və Şərqi Anadoluda əsasən Azərbaycan türkcəsində şeirlər yazmış və sazın müşayiəti ilə oxumuşlar. Eyni ərazilərdə və qonşuluqda, çox zaman eyni dövlət içində yaşayan türk və qeyri-türk, həmçinin müsəlman və qeyri-müsəlman xalqlar arasında musiqi, musiqi alətləri, yemək, geyim, toy-düyün kimi sahələrdəki ad və məzmun yaxınlığı da, heç şübhəsiz, bu iç-içə yaşamaqdan doğmuşdur. Bu zaman, təbii ki, nisbətən azsaylı xalqlar çoxsaylı və dövlət qurucusu olan xalqların adət-ənənə və mədəniyyətlərindən daha çox əxz etmişlər. Hərçənd ki, tarixdə *hökmdar xalq asılı xalqın mədəniyyətini daha çox mənimsəmişdir* kimi hallar da olmuşdur (məsələn, İranda türklər).

Aşıq, ozan və digər adlarla tanınmış yaradıcı şəxslər eşitdikləri, ustalardan öyrəndikləri dastanları məclislərdə söyləmiş, ifa etmiş, məzmun və formaya az da olsa əlavələr etmiş, bəzək vurmuşlar. Beləcə, ağızdan-ağıza doluşan dastanlar zənginləşdirilmiş və bölgələşdirilmiş, şaxələnməmişlər. Dastançı aşıq aktyordur, hadisələri maraqlı şəkildə nəql etməklə, öz danışığı tərzini, hərkətləri, atmaca və zarafatları ilə dinləyiciləri söhbətə

cəlb edir. Dastançı aşıq söhbət arası saz çalır, instrumental musiqi ifaçısıdır. Dastançı aşıq xanəndədir, müğənnidir, dastanda mühüm yer tutan nəzm parçalarını sazının müşayiəti ilə oxuyur, bununla dastanın dinləyiciyə təsirlənmə gücünü qat-qat artırır. Dastançı aşıq söz, saz və səs ustasıdır.

Ağız ədəbiyyatının taleyi qəribədir, yazıya ehtiyacı yoxdur, yazı olmayan yerdə də yarana bilir, uzun yüzillər, hətta minillər ağızdan-ağıza gəzə bilir. Ağız ədəbiyyatı yazıdan əvvəl doğulmuş, yazı ilə yan-yanaşı yaşamış, ağızlarda dolana-dolana bəzi nümunələri böyümüş, digərləri kiçilmiş, bir sıra hallarda biri o birinin içinə girmiş və bir vaxt yazıya alınmışdır. Bu yazıyaalma vaxtında, tez və ya gec baş vermişdir – buna dəqiq mənə vermək olmur. Şumerlər öz möhtəşəm *Gilgames* dastanını gil lövhələr üzərində yazıya aldılar, bununla da gələcək insanların, bəşəriyyətin onu oxumasına, ona heyran olmasına, ondan həzz almasına imkan yaratdılar (daha çox tərcümə olunmuş, genişləndirilmiş, yenidən işlənmiş Akkad variantında). Yunanlar *İliada* və *Odissey* dastanlarını qələmə aldılar (müəllifinin Homer olduğunu söyləyərkən), artıq dəyişmədən, aşınmaya uğramadan bütün zamanlarda yaşamasını təmin etdilər. Əlbəttə, bu qələməalma “xalq işi” deyil, dastançı və yazıçı-şair bir insanın və ya bir qrup insanın işidir.

Türklər “Dədəm Qorqud” (Kitab-i Dədəm Qorqud) dastanını yazıya aldılar, lakin yazı sanki yoxa çıxdı, sanki unuduldu və...birdən-birə Almaniyada (Drezden, 1814, Heinrich Friedrich von Diez) və sonra Vatikanda üzə çıxdı. Yazıya alınmış “Dədəm Qorqud” dilinin Azərbaycan türkcəsi olduğu qənaətinə gəldi. Mənim mənsub olduğum nəsil uşaq vaxtı “Dədəm Qorqud” adlı dastanın varlığı ilə tanış deyildi, aşıq məclislərində “Dədəm Qorqud” dan söhbət açılmırdı. Bu dastandan yalnız az sayda mütəxəssisin xəbəri vardı. “Dədəm Qorqud” xalqın malına çevrilməmişdi. Sonralar bu dastan araşdırıl-

dı, təbliğ olundu, kitab, radio, film, televiziya məkanlarına daxil edildi, geniş yayıldı.

“Koroğlu” dastanının taleyi “Dədəm Qorqud”dan fərqlidir. “Dədəm Qorqud” bu gün də aşığılar tərəfindən ifa olunmur, bunun bir səbəbi “Dədəm Qorqud” un aşığı dövründən əvvəl yaranması isə, digəri

onun kübar oğuz ənənəsinin məhsulu olmasındadır. “Koroğlu” dastanı isə sadə xalq qəhrəmanının poetik obrazı ilə xalqın içində yaşamışdır. Mənim və əvvəlki nəsillərin, ümumiyyətlə, yəqin ki, son dörd yüzillikdə yaşayanların aşığı məclislərində ən çox dinlədikləri, sevdikləri dastan “Koroğlu” olmuşdur.

Longfellow Koroğlu mövzusu ilə necə tanış ola bilərdi?

Aleksander Borejko Chodźko (1804-1891)

Amerikalı bir şairin “Koroğlu” dastanına müraciət etməsi, ondan ilhamlanması və bu mövzuda gözəl lirik şeir yazması maraqlıdır.

“Koroğlu” dastanını ilk dəfə yazıya almaq və sonrakı tərcümə və araşdırmalara yol açmaq şərafi Polyak əsilli şair və filoloq Aleksander Chodźko'ya (1804-1891; Aleksander Xodżko) nəsib olmuşdur. A. Chodźko Vilnius Universitetində oxumuş, məşhur şair Adam Mickiewicz ilə yaxın dost olmuşdur. O, 1829-cu ildə Rusiya İmperiyası Xarici İşlər Nazirliyinin Asiya departamenti nəzdində fəaliyyət göstərən Şərqsünaslıq institutunu (Sankt-Peterburq) fars və ərəb dilləri ixtisası üzrə bitirmiş və 1830-1844-cü illərdə Rusiya diplomatı olaraq çalışmışdır (əsasən, İranda). Diplomat kimi İran və Xəzər dənizi ətrafındakı Rusiya ərazilərini gəzib-dolanmış, mədəniyyət və folklor sevgisini bu yerlərdə yaşayan xalqların folklor nümunələrini toplamaq və nəşr etdirməklə həyata keçirmişdir. Sonralar o, Parisdə yaşamış, Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin Şərqsünaslıq departamentində çalışmış (1852-55), sonra 1857-1883-cü illər ərzində Collège de France'da dərs demiş və Slavyan dilləri və ədəbiyyatları departamentinin müdiri olmuşdur. Bu dövrdə A. Chodźko topladığı qiymətli folklor nümunələrini nəşr etdirmiş, onlar barədə şərhlər

və məqalələr yazmışdır (ingiliscə və fransızca).

A. Chodźko Azərbaycan mədəniyyəti ilə yaxından maraqlanmış, Azərbaycan mədəniyyəti və Bakı haqqında maraqlı esselər yazmışdır (bu marağın yaranmasında, yəqin ki, S. Peterburqdakı əsas müəllimlərindən biri - azərbaycanlı Mirzə Cəfər Topçubaşov'un rolu olmamış deyildir). Folklorşünas kimi onun şah əsəri də Azərbaycanla bağlıdır, İran Azərbaycanında yazıya aldığı 13 məclisdən (“meeting” də) ibarət “Koroğlu” dastanıdır; dastanı 1834-cü ilin yayında Aşığı Sadıqın dilindən Mirzə Abdulvəhab qələmə almışdır. Chodźko savadlı folklorşünas kimi üç şəxsin bu yazıyaalma işində şahid sifətində iştirakını da təmin etmişdir. Dastanın nəsr-nəql hissəsi farsca, nəzm hissəsi Azərbaycan türkcəsində (farscaya hərfi tərcümə ilə) yazıya alınmışdır. Şeirləri (mahnıları) nəşrləşdirmiş və ingiliscə nəşrdə “Improvisation” sözü ilə vermişdir.

Bu əsər və toplanmış digər folklor nümunələri A. Chodźko'nun təklifi və Oriental Translation Fund'ın köməyi ilə A. Chodźko tərəfindən ingiliscəyə tərcümə olunmuş, onun şərhləri ilə uzun bir adla 1842-ci ildə nəşr olunmuşdur (*Aleksander Chodźko. Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the bandit-minstrel of Northern Persia; and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea. Orally Collected and Translated, with Philological and Historical Notes, by Alexander Chodźko. London: Printed for the Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1842*). Kitabın adını belə tərcümə etmək olar: “İranda/Persiyanın populyar şeir nümunələri: Şimali İranın quldur-aşığı Koroğlunun macərə və mahnıları və Xəzər dənizi sahillərində yaşayan xalqların mahnıları”. Kitabın içində Koroğlu'ya aid hissə “The Adventures and Improvisations of Kurroglou, the Bandit-Minstrel of Northern Persia (Translated from the Perso-Turkish Dialect)” başlığı altında verilmişdir. Burada Azərbaycan türkcəsini “fars-türk dialekti” adlandırmaqla onu Osmanlı türkcəsindən fərqləndirmək istəmişdir.

A. Chodźko giriş sözündə “Koroğlu” dastanının Firdovsinin “Şahnamə”sindən daha məşhur olmasını, onun coşqun və əzəmətli harmoniyasını və tərcümədə ona tay tapmağın mümkünsüzlüyünü irəli sürür (“wild and bold harmony, inimitable in any translation”). 3-cü məclisin sonunda isə A. Chodźko qeyd şəklində türkcədəki feili sifətin şeirə gözəllik verən gücünə işarə edir, heç bir Avropa dilində ona tay yoxdur deyir (“The text...serves...for an example of the force of the

Turkish participles, which cannot be equalled in any European language”).

Bu “Koroğlu” dastanı Avropada çox tez populyarlaşmış, 1843-cü ildə əsər tam şəkildə almancaya və bir hissəsi fransızcaya çevrilib nəşr olunmuşdur. Tanınmış fransız yazıçısı George Sand fransızca “Koroğlu” variantını hazırlamış (tam deyil, bir hissəsini – ilk yeddi məclisi, onu da ixtisarla və mətnə sərbəst yanaşma ilə) və ona çox maraqlı giriş sözü yazmışdır. G. Sand’ın Koroğlu haqqında giriş sözü və məktublarından bir neçə qısa alıntı etməkdən özümü saxlaya bilmirəm: “dünyada ən zəngin və ən gözəl nümunələrdən olan Koroğlu”, “sazi qılınıc qədər möcüzələr yaradırdı”, “bu, bir adət-ənənə tarixidir, Koroğlu milli dahidir”, “Koroğludan alıntı etdiyim bu üç sətirlik improvizasiya (*mahnı – H.İ.*) bütün Victor Hugo yaradıcılığına bərabərdir”... Əsərin rusçaya tərcüməsi (*C. A. Пени. Көр-оглу, восточный поэт-наездник. Полное собрание его импровизаций с присовокуплением его биографии*) 1856-cı ildə Tiflisdə “Kavkaz” qəzetində nəşr olunmuş, əvvəlki illərdəki zəif və təhrif olunmuş variantları unudturmuşdur. Burada “Koroğlu” dastanının müxtəlif dillərə tərcüməsi məsələsinə xüsusi diqqət vermək fikrim, yerim və vaxtım yoxdur, həm də bu məsələ az-çox məlumdur. Lakin, Azərbaycan türkcəsinə tərcümədə səliqəsizliklərə, bilməzlikdən və bilərəkdən təhriflərə, hətta çaşqınlıq yarada bilən təhriflərə rast gəlinir (təəssüf ki, çağdaş zamanımızda tərcümə sahəsində belə nöqsanlara çox rast gəlinir). Sadəcə, bir misal göstərirəm. A.Chodźko’nun tərcümə variantında Rövşənin atası Mirzə Sərraf oğluna Azərbaycan vilayətinə (the province of Aderbaidjan) keçməyi vəsiyyət edir və “The Shah of Persia is its sovereign”, yəni, “İran şahı onun (onun) hökmdarıdır” ifadəsini işlədir. Bu, Azərbaycan türkcəsinə tərcümədə “İrandan ayrı müstəqil olan Azərbaycan əyalətinə keçərsən” (?) kimi verilib...

“Koroğlu” dastanının ingiliscə səslənməsi, həmçinin əsas Avropa dillərinə tərcüməsi və qısa zamanda populyarlaşması mifologiya və əfsanələri sevən, yaradıcılığında onlardan uğurla bəhrələnen

Longfellow’nun, yaqın ki, diqqətini cəlb etməli idi. Avropa ilə sıx əlaqədə olan, Avropada da çox yaxşı tanınan Longfellow dastan-kitabı ya özü ala bilər, ya da tanışları bu kitabı ona çatdırıb bilərdilər (zamanında Longfellow’nu yaradıcılığa ruhlandırmış yaşca böyük həmkarı, mifologiya və tarixə xüsusi marağı olan Washington Irving 1842-1846-cı illərdə İspaniyada səfir idi, digər dostlarından yazıçı Nathaniel Hawthorne də həmin dövrdə Avropaya gedib-gəlirdi). Elə A. Chodźko özü də tərcümə etdiyi dastanı Longfellow’ya göndərə bilərdi (və ya George Sand?! Və ya Chodźko’nu George Sand’la tanış edən populyar şair Adam Mickiewicz?!). Bir sözlə, Avropada populyarlaşmış bir şərq dastanı dastançı ruha və qələmə sahib Longfellow’dan uzaqda qala bilməzdi, əvvəl-axır ona gəlib çatmalı, onun ilhamını qanadlandırmalı idi...

Longfellow “Leap of Roushan Beg” şeirinin mövzunu Chodźko’nun yazıya aldığı və tərcümə etdiyi dastanın 3-cü məclisindən almışdır. 3-cü məclisi ən qısa şəkildə yada salıram. Xoca Yaqub Urfada Qəssab Mir İbrahim oğlu Bəlli Eyvazı götürür, onu Koroğluya oğul olmağa layiq bilir və bu fikrini Koroğluya açır. Koroğlu Qırata minib Urfaya gedir. Qoyun alıb-satmaq əhvalatını uydurmaqla Koroğlu Eyvazı ələ keçirir və Eyvazı Qıratın tərkinə alıb yola düşür, daha doğrusu Urfadan qaçır. Mir İbrahim Ərəb Reyhana şikayət edir. Ərəb Reyhan uçuğunun üstündəki körpünü tutmaqda Koroğlunu qabaqlayır. Əlacsız qalan Koroğlu Qırata və Eyvazla dağın üstünə qalxır. Qırata tərifləyir, “bizi xilas et” deyər Qırata yalvarır. Qırata öz qüdrətini nümayiş etdirir, uçuğunu tullayıb keçir.

Longfellow Koroğlunun Qırata vəsf etməsini (qızıl nal, məxmərə bürümə, atlasdan çul,...) və sonra Qıratın belində uçuğun üzərindən düşməni belə heyran qoyan qeyri-adi atlanışını (“Koroğlunun papağı belə tərpenməmişdi”) özünə mövzu seçmiş və gözəl lirik şeir yaratmışdır. O, vəziyyəti bir qədər sadələşdirmiş, sanki daha təbii etmişdir, burada Eyvaz yoxdur, Ərəb Reyhanın dəstəsindən canını qurtarmaq istəyən Rövşən bəy - Koroğlu Qıratın belində təkdir.

“Leap of Roushan Beg” və Cəfər Cabbarlı

Longfellow’nun sağlığında onun bir sıra əsərləri çox dillərə, o cümlədən rusçaya tərcümə edilmişdir. Cəfər Cabbarlı onun Koroğlu haqqında şeirini Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edib “İnqilab və Mədəniyyət” jurnalında dərc etdirmişdi (1928). C. Cabbarlı şeirin bənd və qafiyə şəklini saxlamamış, onu biri 5, digər hər biri 4 misradan düzələn 27 bənd (cəmi 109 misra) şəkildə tərcümə etmişdir. Müxtəlif nəşrlərdə və bu mövzuya həsr olunmuş məqalələrdə “C. Cabbarlı şeiri dilimizə orijinal ingiliscədən tərcümə etmişdir”, “ingiliscə Longfellow’dan, orijinaldan” kimi ifadələr yer almışdır. Böyük dramaturq və şair C. Cabbarlı həm də bədii tərcümə ustası idi, ingilis, alman, fransız və rus ədəbiyyatından

bir sıra əsərləri rusçadan Azərbaycan türkcəsinə çevirmişdi, orijinaldan deyil, məhz yaxşı bildiyi rusçadan. Onun Qərbi Avropa dillərini, o cümlədən ingiliscəni bilməsi güman edilmir; bildiyi halda bundan bir işarə, bir iz qalardı, bilsə, “Hamlet” və “Otello”nu ingiliscədən tərcümə etmək üzərində düşünərdi. Digər tərəfdən isə, mənim bildiyimə görə, Longfellow’nun “Leap of Roushan Beg” şeiri C. Cabbarlının sağlığında rusçaya tərcümə olunmamışdı.

Longfellow’nun çoxsaylı əsərlərini sevə-sevə rusçaya çevirən Горфинкель Даниил Михайлович (1889-1966) bu şeiri də çevirmişdi (“Прыжок Рушан-Бека” adı ilə); özünün yazdığına görə Longfellow’nu

1937-ci ildən başlayaraq tərcümə etməyə başlamışdı (bu zaman böyük Cabbarlı əbədi uyumuşdu). Qorfinkel'in tərcüməsində orijinalın bütün qafiyə sistemində (*aabccb*) əməl edilmişdir. Qorfinkel tərcümə zamanı məzmun və formanı, həmçinin şeirin oynaqlığını qoruya bilmiş, təbii ki, poetik tərcüməyə xas olan ifadə çalarlarından istifadə etmişdir. Hər halda bir neçə yerdə sərbəstlik dərəcəsini yüksəltmişdir. Orijinaldakı "journeying north from Koordistan", yəni "Kürdüstandan şimala doğru yolda" misrasını (3-cü bənddə) "По дороге в Курдистан", yəni "Kürdüstana gedən yolda" kimi tərcümə etmişdir; aşağıda buna başqa bir tərəfdən yanaşma və yaranan müəyyən anlaşılmazlıq barədə fikir söylənəcək. Longfellow'da Koroğlunu izləyən igidin adı Urfalı Ərəb Reyhandır ("Koroğlu" dastanının əksər variantlarında bu igidin adı, sadəcə, Ərəb Reyhandır), Qorfinkel isə onu "Urfalı şeyx Reyhan" adlandırır, yəni onun ərəbliyini şeyxliklə əvəz edir.

Və nəhayət, Longfellow'nun bu gözəl şeirinin sonuncu bəndinə gəlirəm. Koroğlunun Qıratın üstündə uçurumu tullanmasını gören Ərəb Reyhan Koroğluya heyranlığını bildirir:

"...In all Koordistan/ Lives there not so brave a man/ As this Robber Kurroglou!"

Yəni, "bütün Kürdüstanda (yaşayanlar içində) bu qaldır Koroğlu kimi igid yoxdur". C. Cabbarlı bu yeri "Kürdüstanda Koroğluya tay olmaz" kimi tərcümə etmişdir. Cabbarlının heyat və yaradıcılığının bilicisi Asif Rüstəmli bu şeir və onun Cabbarlı tərəfindən tərcüməsi haqqında yazarkən bu yerdə Longfellow'ya etiraz edir, Koroğlunun təkə-türkmən olduğunu yada salır, Koroğlunun Kürdüstanla bağlılığı fikrini Longfellow'nun ciddi səhvi sayır. Əlbəttə, dastanın əsas variantlarına görə Koroğlunun təkə-türkmən olduğu danılmazdır (Chodźko'da: *True-born Turkman Tuka*, yəni əsl, anadandoğma təkə-türkmən). Lakin, bu məsələdə Longfellow təhrifə yol verməyib; Koroğlunun igidliyi haqqında bu sözləri Ərəb Reyhanın dilindən deyir və dediyinin mənası belədir: bu diyarda, Urfa ətrafında, Ərəb Reyhanın yaşadığı və igidlik göstərdiyi Kürdüstan adlanan bu yerdə Koroğlu kimi igid yoxdur. Urfa tərəflər Kürdüstan adlandırılmışdır, buna şübhə yoxdur, indi də orada türklərlə yanaşı çox kürd (və bir qədər ərəb) yaşayır. Digər tərəfdən, Longfellow, yuxarıda dediyim kimi, Koroğlunun Kürdüstandan şimala doğru yolda olduğunu yazır (3-cü bənd), yəni Koroğlu kürdüstanlı deyil, Kürdüstana gəlmişdi və indi şimala, öz yerinə qayıdır. Mən yuxarıda Qorfinkel'in tərcüməsindəki bir ifadə yanlışlığına da məhz bu baxımdan diqqət çəkmişdim.

Bəs C. Cabbarlı Longfellow'nun bu şeirini hardan bilirdi və necə tərcümə etmişdi? Görünür ki, kimsə (Longfellow'nu bilən rus ədəbiyyatçılarından?) ona belə bir şeirin olduğunu söyləmiş, Cabbarlı həmin şeiri kimsə sətiri tərcümə etdirmiş (ruscaya və ya Azərbaycan türkcəsinə) və şeir rusçada olmadığı üçün "ingiliscədən, orijinaldan tərcümə" etdiyini demişdi. C. Cabbarlı bu

şeiri "Rövşənbəy-Koroğlunun atlanışı" adı ilə çevirmişdir. C. Cabbarlı tərcüməyə forma və ifadə baxımından xeyli sərbəst yanaşmış, şeirin ruhunu nümayiş etdirməyə, onu azərbaycanlaşdırmağa səy göstərmişdir.

Ümumiyyətlə, poetik tərcümədə şeirin qafiyə sistemini və digər nişanə və ölçülərini saxlayıb-saxlamamaq məsələsi həmişə müzakirə edilir. Azərbaycan dilinə poetik tərcümənin danılmaz ustası olan S. Vurğun şeirin məzmun və poetikliyi ilə yanaşı formal xüsusiyyətlərinin saxlanmasını da mühüm sayırdı. Puşkinin "Yevgeni Oneqin"-i xüsusi, mürəkkəb sonet qafiyə sistemi (*Puşkin sonet sistemi*) ilə yazılmışdır. Əsəri Azərbaycan türkcəsinə çevirməyə cəhd edən M. Rahim tərcümədə bu qafiyə sisteminin saxlanmasını vacib saymamış, sonradan əsəri tərcümə etmək vəzifəsini üzərinə götürən S. Vurğun isə Puşkin sonet sistemində tam əməl etmişdir. Bənzər fikri Şota Rustavelinin "Vepxistkaosani" ("Pələng dərisi geymiş pəhləvan") əsərinin tərcüməsi haqqında da söyləmək olar. Əsər hər misrasının həm qafiyə olduğu dördlüklər şəklində yazılmışdır (*aaaa*). Əhməd Cavad bu əsərin tərcüməsində misraların dördünün də qafiyələnməsini vacib saymamış, rübilərdə olduğu kimi üçüncü misranın qafiyəsiz olmasını təbii hesab etmişdi (*aba*). Lakin S. Vurğun, S. Rüstəm və M. Rahim üçlüyü bu əsəri orijinalda olduğu kimi tam qafiyələnməmiş dördlüklərlə tərcümə etdilər.

C. Cabbarlı Longfellow'nun 6 misralı bəndlərdəki qafiyə sistemi əvəzinə maraqlı bir səkkizlik silsiləsi düşünmüşdür:

*Qırat Koroğlunun vuran əlidir
Qırat Koroğlunun qaçar ayağı
Vur günündə Qırat onun yoldaşı
Hay günündə Qırat onun dayağı.*

*İgidlər titrəyir duycaq adını
Qırat qədər sevməz heç bir qadını
Yüz gəlinə dəyişməz o atını
İstər gözəl olsun, istər cavan, hey.*

Əvvəl 2-ci və 4-cü misraları qafiyələnməmiş, 1-ci və 3-cülər sərbəst buraxılmış dördlük gəlir, onun arxasınca gələn dördlükdə isə birinci 3 misra qafiyələnməmiş və dördüncü isə hər oxşar dördlükdə təkrarlanan xüsusi qafiyəli nida işarəli misradır (ən azı Salman Mümtazın topladığı "Koroğlu" dastanı ilə həmahəngdir), məsələn, "aman, hey!", "kaman, hey!", "duman, hey!", "cavan, hey!" və s. Sadəcə, bir istisna var - şeirin ortasında Qıratı tərif edərkən şair-tərcüməçi coşmuş, üç ardıcıl bəndi bu xüsusi "hey" şəkilli dördlüklərlə vermişdir.

"Kürdüstandan şimala gedən yolda" ifadəsi C. Cabbarlıda da yoxdur, əvəzində "Kürd elinin xəzrisini görənlər" deyər bir qeyri-müəyyən ifadə işlətmişdir; bu, sətiri tərcümədəki qeyri-müəyyənliklə bağlı ola bilər.

Tərcümədə Cabbarlı vahid sezuraya (misranın ahəngə uyğun tərkib ölçülərinə, ritmik dayanacağı) əməl etməyi də vacib saymamışdır; misraların bir qismi

6+5, digərləri 4+4+3 dayanacaqılı ola bilər. Məsələn, yuxarıdakı ikinci dördlüyün 1-ci və 4-cü misraları 6+5, 3-cü misrası 4+4+3 ölçülüdür (2-ci misramı hər iki şəkildə oxumaq olur).

Koroğlu ilə bağlı ölçü və hesablar da maraqlıdır. Koroğlu dastanında adətən Koroğlunun başına cəm olmuş igidlərin sayı sehrli təsir bağışlayan 7 rəqəmi ilə ifadə olunur, 777 (o cümlədən, Chodzko`da) və ya 7777 kimi. Longfellow “qəribə” rəqəmi yuvarlaqlaşdırıb şeirdə igidlərin sayını 780 (“Seven hundred and fourscore”) edib. Qorfinkel “daha cürətli” yuvarlaqlaşdırma aparıb – 800 (“Восемь сотен человек”). Cabbarlı tərcümədə Koroğlu igidlərinin sayını 7700 edib (“Yeddi min yeddi yüz igid elbasar”). Koroğlunun Qıratla tullanıb keçdiyi uçurumun eni barədə də hələnin öz hesabı olmuşdur. Chodzko`nun tərcümə variantında Qırat eni 12 yard olan

yarğamı (“twelve yards broad”) atılır, iki yard da o tərəfə düşür! Hesaba baş vurub 1 yard = 3 fut = 91,44cm olduğunu yada salsaq 12 yard təqribən 11 (10,9728) metr olur. Azərbaycancaya tərcümədə yard əvəzinə metr yazıblar, amma, çox güman ki, aşıqların dilində 12 metr deyil, 12 addım olub. Longfellow şeirdə Qıratın tullandığı uçurumun enini 30 fut olaraq göstərib (“Thirty feet from side to side”), yəni təqribən 9 metr (1 fut = 0,3048 m, yəni 30 fut = 9,144m), Cabbarlı isə bunu addımla göstərib (“On dörd addım o böyürdə-nü böyürə”), mümkündür ki, yuxarıda yada saldıığımız kimi, Qıratın yarğamının enindən iki addım (iki yard) o tərəfə tullanması və Cabbarlının əlində olan sətri tərcümədəki bəzi müəyyənizliklər onu 12 əvəzinə 14 addım ölçüsünə gətirib çıxarıb...

“Leap of Roushan Beg” və musiqi

Longfellow şeirlərinə (və tərcümə etdiyi şeirlərinə!) ən çox musiqi yazılmış şairlərdən biridir. O, *şeyrin dinlənilməli olduğunu* xüsusi vurğulayırdı; onun şeirlərinə xas olan melodiklik (və əlbəttə, onun şöhrəti), şübhəsiz, bəstəkarları cəzb etməli idi. Longfellow`nun ilk misrası “Stay, stay at home, my hearth, and rest” (Evdə, yerində qal, ürəyim, dincəl) olan bir şeirinə müxtəlif illərdə müxtəlif bəstəkarlar tərəfindən 25 dəfə musiqi bəstələnmişdi, onlarla şeir və tərcümələrinin hər birinə azı on mahnı bəstələnmişdi! Siegfried August Mahlmann (1771-1826) adlı müəllifin bir melodik şeirinə (almanca orijinalda) musiqi bəstələnmişdi, Longfellow bu şeiri birinci misrası “Allah gives light in darkness” (Allah qarlığa işıq bəxş edir) olmaqla almancadan tərcümə etmişdi, bu tərcümə-şeirə bəstəkarlar 12 dəfə mahnı yazmışdılar!

Amerika bəstəkarı James Richard Dear (1870-?) Longfellow`nun “Leap of Roushan Beg” şeirindəki Rövşən bəy adını Koroğlu adı ilə əvəz edərək “The Leap of Kurroglou” adlı ballada yazmışdı. Onun bariton solo, xor və orkestr üçün yazdığı bu ballada 1907-ci ildə nəşr edilmişdir; əsər soprano, alto, tenor və bass xoru üçün yazılmış fortepiano ilə müşayiət olunan dördlü (dördsəslili) harmoniyalı musiqidir. Belə görünür ki, əsəri kişilər xoru ilə yanaşı qarışıq xor da ifa edə bilər. Eyni vaxtda melodiyadan bir not və xordan üç notun əmələ gətirdiyi harmoniya (insan səsi və ya musiqi alətinin səsi) Amerikada, o cümlədən cazda çox işlənən forma olub. Bu balladanın ifa olunması barədə məlumatım yoxdur. Əlimdə olan orijinal (34 səhifəlik not yazısı) Miçiqan universitetinə (University of Michigan) məxsusdur. J.R. Dear əsasən mahnı bəstəkarı idi, R. Burns, R. Kipling, C. Kingsley və digər şairlərin sözlərinə mahnı bəstələnmişdi (piano ilə solo və ya xor üçün).

“Leap of Roushan Beg” şeirinə müraciət etmiş digər şəxs - Horatio William Parker (1863-1919) tanınmış Amerikan bəstəkarı və orqanistidir. O, əvvəlcə Bostonda musiqi öyrənmiş, müəllimləri arasında tanınmış bəstəkar George Whitefield Chadwick (1854-1931) də olmuşdur. Parker də, müəllimi Chadwick də 19-cu əsrin

Words by LONGFELLOW. Music by JAMES R. DEAR.

Baritone Solo, Chorus and Orchestra.

Andante maestoso. (♩ = 68)

Allegro moderato. (♩ = 138)

Andante maestoso. (♩ = 66)

Piano.

Allegro vivace ben marcato. (♩ = 120)

Mount-ed on Ky - rat strong and

Mount-ed on Ky - rat strong and

Mount-ed on Ky - rat strong and

Mount-ed on Ky - rat strong and

Allegro moderato. (♩ = 138)

Allegro vivace ben marcato. (♩ = 120)

fleet, His chest - nut steed with four white feet,

fleet, His chest - nut steed with four white feet,

fleet, His chest - nut steed with four white feet,

fleet, His chest - nut steed his steed with four white feet,

23120 Copyright, MCMVII, by Chappell & Co. Original from UNIVERSITY OF MICHIGAN

James R Dear tərəfindən yazılmış musiqi əsərinin ilk səhifəsi

sonlarında fəaliyyət göstərən Amerika bəstəkarlarının Second New England School deyilən məktəbinin, həmçinin Boston Six deyilən altı bəstəkardan ibarət qrupun üzvləri olmuşlar. Əvvəl Chadwick, sonra Parker Almaniya yada musiqi təhsillərini davam etdirmiş, yaradıcı fəaliyyətlərini genişləndirmişlər. H. Parker öz yaradıcılığında F. Mendelssohn, J. Brahms, R. Wagner, həmçinin müa-

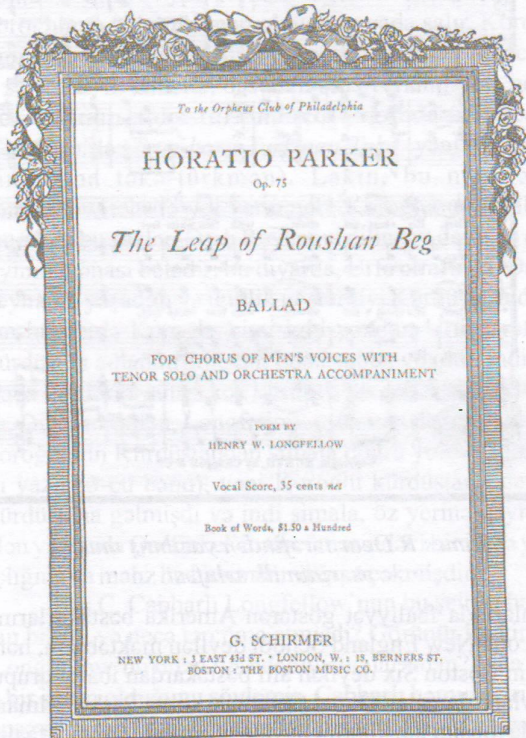

Horatio William Parker (1863-1919)

siri olan C. Debussy'nin yaradıcılığından bəhrələnmişdir. Parker 1888-1901-ci illərdə Long Island və Boston'da orqanist kimi çalışmış, 1893-cü ildən Yale universitetində musiqi nəzəriyyəsi (kompozisiya) üzrə professor və nəhayət, 1904-cü ildən ömrünün sonuna kimi musiqi dekani vəzifəsində çalışmışdır.

Parker yaşadığı dövrün ən yaxşı Amerika bəstə-

Horatio Parkerin əsərinin üz qabığı

karı sayılır. 1893-cü ildə bəstələdiyi Hora Novissima oratorio'su Avropa və Amerikada çox populyar olmuşdur. Məhsuldar bəstəkar olan Parker xor və orkestr üçün əsərlər, kantatalar, mahnılar, orqan musiqisi kimi sahələr üzrə çoxsaylı əsərlər yazmışdır, yüksək mükafatlara layiq görülmüş iki opera müəllifidir - Mona (1912) və Fairyland/Möcüzələr ölkəsi (1914/15). Daha uzun ömür sürən Chadwick öz tələbəsi Parker haqqında kitab yazmışdır.

Horatio Parkerin əsərinin ilk səhifəsi

Parker 1913-cü ildə "The Leap of Roushan Bek" üzrə tenor solo, kişilər xoru və orkestr üçün romantik ballada yazmışdır. Əsər ilk dəfə 1914-cü ildə Philadelphia Orpheus Club'da ifa olunmuşdur. Əsər iki tenor və iki bass səsi üçün yazılmış fortepiano ilə müşayiət olunan dördlü (dördsəsli) harmoniyalı musiqidir. Bu balladın 27 səhifədən ibarət not yazısı əlimdədir.

J. R. Dear öz bəstəsində Longfellow'nun şeirinin tam mətnindən istifadə etmiş, H. Parker isə 13 bənddən istifadə etmiş, şeirin 11-ci bəndini ixtisara salmışdır.

Amerikanın 19-cu əsr milli şairi Longfellow'nun Koroğlu haqqında şeiri üzərində yazılmış iki amerikalı bəstəkarın əsərlərinin, xüsusilə Horatio Parkerin bəstələdiyi balladın Azərbaycanda ifa olunmasını çox arzu edirəm.